

จริยศาสตร์ในคัมภีร์ภควัทคีตา

ภควัทคีตาเป็นคัมภีร์ที่ได้รับการยกย่องมากในประวัติความคิดของอินเดียทั้งในอดีตและปัจจุบัน ก็ควรมีคำสอนที่สามารถนำมาใช้ในการดำรงชีวิตโดยทั่วไปได้ สำหรับคนทุกเพศ วัย และชนชั้น การศึกษาในบทนี้จะได้อภิปรายถึงคำสอนของพระกฤษณะที่ปรากฏเป็นหลักใน 3 ประเด็นด้วยกัน คือ ธรรมชาติที่ว่าอะไรเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตมนุษย์ในแง่ของจริยธรรมส่วนบุคคล ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันเช่นไรซึ่งเป็นเรื่องของจริยธรรมทางสังคม และจะได้อภิปรายถึงหลักจริยธรรมที่สำคัญ ๆ เช่น จริยธรรมของผู้กักตัญจิ จริยธรรมเกี่ยวกับการทำงาน และจริยธรรมของบุคคลในอุดมคติ

3.1 จุดมุ่งหมายของชีวิต

คำสอนที่เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น ภควัทคีตาให้แนวทางเพื่อนำชีวิตมนุษย์ไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิต คือ พยายามนำสัจจะหรือธรรมชาติดั้งเดิมในตัวของมนุษย์ คือ อาตมันหรือชีวาตมัน เขารวมเป็นเอกภาพกับพรหมันที่เรียกว่า พรหมนิรวาณ ซึ่งเป็นภาวะอันสมปรารถนาของชีวาตมันที่เข้าอาศัยอยู่ในพรหมันและรวมเป็นเอกภาพเดียวกัน หรือหมายถึง "การบรรลุความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมของบุคคล"¹

การหลุดพ้นเป็นเป้าหมายสูงสุด (ปรมาตม)² นั่นคือ ภาวะซึ่งโยคีผู้ปราศจากราคะ เป็นอิสระจากอารมณ์อันเป็นวิถ์ทางแห่งพรหมจรรย์³ เมื่อผู้ใดบรรลุถึงภาวะนั้น ผู้นั้นย่อมตระหนักว่า

¹ วิจิตร. เกิดวิศิษฐ์, "จริยธรรมของศาสนาฮินดู" (รายงานการประชุมทางวิชาการ ศิลธรรมกับศาสนาของโลก ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522) หน้า 46

² แสง มนวิฑูร และ จ่านงค์ หองประเสริฐ, ศรัทธาภควัทคีตา หน้า 104 (6:45)

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 123 (8 : 11)

ไม่มีการใดมาอันใดที่สูงส่งกว่า¹ สำหรับผู้นั้นแล้วไม่มีความยินดีทั้งในกิจที่กระทำแล้วหรือในกิจที่ยังไม่ไต่กระทำ² สำหรับผู้นั้นไม่มีกิจที่จำเป็นต้องกระทำอีก³ ผู้นั้นเป็นผู้นิ่งและไต่กระทำทุกสิ่งที่เป็นต้องกระทำเสร็จสิ้นแล้ว⁴

จุดหมายสูงสุดของชีวิตจะเกิดขึ้นเมื่อวิญญาณ อตฺตา ชีวาทมัน หรืออาตมัน (self) ในตนเองของมนุษย์หลุดพ้นจากสภาพภาวะสิ่งแวดลอมหรือสิ่งที่ห่อหุ้มอยู่ คือ อวิชชา ตมฺหา ที่ทำให้เกิดกรรม อันเป็นเครื่องคิดข้องต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร การชำระจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์จะเป็นการยกกระตบจิตหรือชีวาทมันของมนุษย์แต่ละคนให้ตระหนักถึงธรรมชาติอันจริงแท้ เข้าใกล้พรหมันและรวมเป็นเอกภาพกับพรหมันได้ ก็เป็นที่สุดของชีวิตไม่ต้องมาเกิดอีก

ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า ความเป็นเอกภาพของชีวาทมัน (self) และอาตมัน (Self) จะเป็นไปได้อย่างไร พระกฤษณะได้ให้คำตอบไว้ว่า สามารถเป็นไปได้หลายวิธี

บางคนเห็นอาตมันในตน (ความตรัสรู้) ควฺยฌาน

บางคนเห็นควฺยตน (ควฺยจิต)

บางคนเห็นควฺยสงขะโยคะ

และบางคนเห็นควฺยกรรมโยคะ⁵

การรับรู้อาตมัน (perceive the self) ของชีวาทมัน (self) ย่อมทำให้ชีวาทมันตระหนักในสังจธรรมและบรรลุถึงสมภาวะของอาตมันควฺย ในการที่จะรู้อาตมัน (Self) เป็นไปได้ทั้งการทำสมาธิ (meditation) จนได้ฌานหรือโดยทางแห่งควฺยควฺยฌาน

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 97 (6 : 22)

² เรื่องเดียวกัน หน้า 50 (3 : 16)

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 51 (3 : 17)

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 231 (15 : 20)

⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 204 (13 : 25)

ตามหลักสาขชยะโยคะ หรือจะโดยทางแห่งการทำงานที่เรียกว่า กรรมโยคะ แต่มีบางคนที
ปฏิบัติตามทวยแรงศรัทธา โดยอาศัยการโคอินโคพิ้งมถแลวปฏิบัติ ก็สามารดที่จะบรรลู่โคทวย
ใจที่ภักดีของเขา

แต่บางคนไม่รู้ยงนั
โคอินมาจากสูนัแลวปฏิบัติทวยศรัทธา
สูนัอาศัยการศกัษ
ยอมชามพนมฤคยโคบางโคยแท้¹

นอกจากนี้ ผู้ที่เข้าใจและตระหนักรู้ถึงการดำรงอยู่ของพระเจ้า (the Supreme
Lord or Personal Brahman) ที่มีอยู่ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างคงทนถาวรไม่เสื่อมสูญ
แมสิ่งอื่น ๆ จะเสื่อมสูญสลายไปแต่พระเจาก็ยังคงอยู่

ผู้ใดเห็นปรเมศวร
อันดำรงอยู่ในสรรพสิ่งทั้งหลายสม่าเสมอไม่เสื่อมสูญ
แต่อยู่ในสิ่งที่เสื่อมสูญ
สูนัเชื่อว่าโคมองเห็นแลว²

ผู้ที่เห็นเช่นนั้นโค ต้องเป็นผู้มีความรู้ (ชฎยาน) ที่โคฝึกฝนดีแลว เขาย่อมจะก้าวเข้า
สู่ทางแห่งการบรรลู่ซึ่งเอกภาวะแห่งพรหม

ในโคลนัรชกฤชณักล่าวว่า เป็นคำรับรองยืนยันของโคคิว่า พระเจ้ามีอยู่ช่วกาลนาน
แมวจักรวาลจะไม่มีอยู่ แต่พระเจาก็คงมีอยู่³

เหตุผลที่ตามมาอยู่ในโคลนัโคคิไปที่ว่า

¹เรื่องเดียวกัน หน้า 204 (13 : 26)

²เรื่องเดียวกัน หน้า 205 (13 : 28)

³Radhakrishnan, The Bhagavadgītā, p. 311

เพราะว่าเมื่อเห็นอัสวร
 คำรงอยู่ในสิ่งทั้งปวงสม่ำเสมอแล้ว
 ย่อมไม่หลงผลาญอาตมา ด้วยอาตมา
 แต้นยอมบรรลุปรมคิ¹

นั่นก็คือว่า การที่บุคคลใดได้เห็นถึงการคำรงอยู่ของพระเจ้าในสรรพสิ่งอย่างนิรันดร
 เขาย่อมเข้าใจในธรรมชาติที่แท้จริงของพระเจ้าหรืออาตมัน (Self) ดังนั้น เขาย่อมจะไม่
 ทำลายล้างอาตมันของเขาเอง เขาจะคงพยายามควบคุมบังคับอาตมันของเขา ให้ดำเนิน
 ไปในทิศทางที่ถูกต้องตามธรรมชาติของอาตมันที่แท้จริง เมื่อเขาทำได้เช่นนั้นก็ย่อมจะสามารถ
 บรรลุถึงสมภาวะแห่งอาตมันได้

นอกจากนี้ ผู้ที่เห็นความแตกต่างในสิ่งทั้งหลายว่า มีอยู่ในความเป็นหนึ่งเดียวกัน ผู้
 ที่เข้าใจ เช่นนี้ย่อมสามารถบรรลุถึงพรหมได้

กาลใด เขาพิจารณาเห็นความแตกต่างระหว่าง
 สิ่งทั้งหลายอยู่ในความเป็นอันเดียวกัน
 แต้นยอมบรรลุปรม
 อันแผ่ซ่านในกาลนั้น โดยแท้²

เป็นการแสดงว่า บุคคลที่ตระหนักถึงความจริงของธรรมชาติของอาตมัน (Self)
 ในสิ่งทั้งหลายที่แยกกลุ่มไปทีละวันนั้น ย่อมมีอยู่ในความเป็นหนึ่งเดียว (centered in the One)
 ด้วยเหตุที่เป็นการจำกัดขอบเขตทั้งหมด ของความใส่ใจในการรู้เอกภาพของอาตมัน (Self)
 ด้วยชีวิตมันของเขา เมื่อเขาสามารถรู้ถึงความ เป็นเอก (the One) ของอาตมันจาก
 สิ่งทั้งปวงได้ ย่อมจะทำให้เขาบรรลุถึงพรหมนั้นได้

¹แสง มนวิthur และ จานงค์ ทองประเสริฐ, ศรัมัทภควัตถีกา หน้า 205 (13:29)

²เรื่องเดียวกัน หน้า 206 (13 : 31)

กล่าวโดยสรุปการเป็นเอกภาพของอาตมัน-พรหมันหรือการบรรลุความหลุดพ้นใน
 ธรรมชาติของภควัทคีตา หมายถึง การทำลาย คัดหา การคิดของ ความเห็นแก่ตัว ความกระ
 หาย ความทะยานอยากให้หมดสิ้นไป...¹ ในสภาวะเช่นนี้ ผู้ที่บรรลุความหลุดพ้นสามารถที่
 จะควบคุมความเศร้า โศกและความดีใจได้ ประสกับสันติสุข² ดังนั้น การกระทำของผู้ที่
 บรรลุความหลุดพ้น ทำลงไปก็เพียงเพราะเหตุว่า มันเป็นสิ่งที่ควรทำ โดยปราศจากความ
 ต้องการของตน แต่มุ่งเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นหรือของโลกเป็นสำคัญ เขาจะตระหนักว่า
 อาตมันนั้นไม่ได้เป็นตัวกระทำทุกสิ่งทุกอย่าง แต่เป็นเพียงประภคิตเท่านั้นที่เป็นตัวกระทำ³
 เพราะผู้บรรลุแล้วจะเห็นชัดเจนว่า ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นมาจากอาตมัน และอาตมันก็เป็นทุกสิ่ง
 ทุกอย่าง⁴

3.2 พรพณะเกี่ยวกับจริยธรรม

จริยธรรมของภควัทคีตาส่วนใหญ่ เป็นคำสอนที่อยู่บนพื้นฐานของพรพณะทางอภิปรัชญา
 และเทววิทยาในคำสอนของภควัทคีตา ภควัทคีตามีพรพณะที่ว่า ความเห็นอันถูกต้องของชีวิต
 จะเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตในการประกอบกรรมดี และช่วยไ้พ้นจากความหลงมกมาย
 ซึ่งความเห็นที่ถูกต้องของชีวิตในพรพณะของภควัทคีตานั้น เป็นการรวมไว้ด้วยการเห็นแจ้ง
 ในธรรมชาติอันแท้จริงของอาตมันอันเที่ยงแท้⁵ และเต็มไปด้วยปีติสุข⁶ อาตมัน พระเจ้า หรือ
 พรหมัน จึงเป็นที่มาของพันธะทางศีลธรรมในฐานะที่แผ่ชานอยู่ในส่วนลึกที่สุด และเป็นเหมือน
 แสงสว่างภายในที่ส่องให้เห็นแนวทางอันถูกต้องของการประกอบกรรมต่าง ๆ เป็นทั้ง พื้นฐาน
 ผู้จำน ผู้สร้าง และควบคุมกฎแห่งจักรวาล

¹ Radhakrishnan, The Bhagavadgītā, p. 128

² Ibid, p. 138

³ Ibid, pp. 143-144

⁴ Ibid, p. 204

⁵ แสง มนวิฑูร และ จานงค์ ทองประเสริฐ, ศรัทธาภควัทคีตา หน้า 26(2:20-21)

⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 271 (18 : 54)

อาตมาเป็นอุบัติการณ์ (เหตุเป็นแทนเกิด)

ของสิ่งทั้งปวง

สิ่งทั้งปวงย่อมมีเหตุการณ์จากอาตมา...¹

อหิงสา สมตา สุขุภี ตปะ ทาน ยศ อยศ ภาวะ

มีอย่างต่าง ๆ เหล่านี้ของสัตว์ทั้งหลาย

ย่อมมีมาจากอาตมาโดยแท้²

ดังนั้น การที่บุคคลจะมีความสัมพันธ์ต่อกัน หรือสิ่งที่มนุษย์ควรจะประพฤติปฏิบัติต่อสังคม จะเป็นไปตามมรรควิธีแห่งการเข้าถึงพรหมัน โดยละเลิก กามตัณหา ไม่หลงอยู่ในอวิชชา การกระทำทุกอย่างเป็นไปเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นโลกสังเคราะห์ มิได้คำนึงถึงประโยชน์สุขส่วนตน

บรรพตฐานทางศีลธรรมอันใดแก่ เกณฑ์ที่จะใช้ในการพิจารณาคัดสินการกระทำของมนุษย์ว่า ทำแบบไหนดี ถูกต้อง มีความเหมาะสม หรือตรงกันข้าม ก็เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากเป้าหมายหรืออุดมคติของชีวิตที่ว่า การกระทำหรือการปฏิบัติใด ๆ อันนำไปสู่การส่งเสริมให้มนุษย์หลุดพ้นจากโลกีย์ทุกข์ และจะทำให้ได้รับสันติอันเป็นอมตะสู่พรหมนิรวาณ การกระทำนั้น ๆ เป็นการกระทำที่ดี และดีว่าเจตนาภายใน (inner will) สำคัญกว่าการกระทำภายนอก ถึงแม้ว่าภควัตคีตาจะสอนแนวทางสำหรับมนุษย์จะสามารถเข้าถึงพรหมนิรวาณได้ถึง 3 ทาง คือ ชฎาณโยคะ ภักติโยคะ และกรรมโยคะ แต่ภควัตคีตาก็ยังเน้นที่แนวทางปฏิบัติภายในว่า เป็นสิ่งสำคัญที่สุด คือ ไหยัตเอาพุทธิปัญญาเป็นที่พึ่ง อยาได้นี้ถึงผลของกรรม³ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นเกณฑ์ตัดสินที่พื้นฐานที่สุดอย่างหนึ่งของภควัตคีตาคือว่าไ

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 147 (10 : 8)

² เรื่องเดียวกัน หน้า 146 (10 : 5)

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 34 (2 : 49)

ในโลกนี้
ผู้ที่ประกอบอยู่ในพุทธ
ยอมละกรรมที่ทำไว
คและชั่วทั้งสอง...¹

เมื่อพุทธของท่าน
ลวงพณความมืดแห่ง โมหะแล้ว
ท่านจะสิ้นความสงสัย
ในสิ่งที่จะต้องสดับและสิ่งที่ได้สดับมาแล้ว²

นอกจากนี้ ภควัตติคต่ายังได้เน้นเรื่องการควบคุมตนเอง เช่น การควบคุมเจตจำนง
ภายในหรือความปรารถนา (ตัณหา) และรวมไปถึงเรื่องการภักดีที่อุทิศตนต่อพระเจ้าอีกด้วย

3.3 หลักจริยธรรมที่สำคัญ

3.3.1 จริยธรรมของผู้ภักดี

การปฏิบัติตามภักติโยคะอันหมายถึง การประกอบความภักดี ซึ่งได้แก่ การให้บริการ
แก่พระผู้เป็นเจ้าโดยปราศจากการหวังผลตอบแทน เป็นการกระทำไปด้วยความจงรักภักดีต่อ
พระองค์อย่างบริสุทธิ์ใจ³ ภักติโยคะก็เป็นทางหนึ่งทีภควัตติคตากล่าวไว้ว่า จะนำไปสู่ความหลุด
พ้นได้ และในอธัยายะที่ 12 ได้สอนถึงภักติโยคะหรือหลักภักดีไว้หลายประการ อาทิเช่น

1. ตั้งมั่นในศรัทธา ความศรัทธาเป็นสิ่งที่ผู้ภักดีจะต้องมีอยู่ในใจก่อนเป็น
เบื้องต้นของการปฏิบัติตามภักติโยคะ พระกฤษณะได้กล่าวยกย่องผู้ที่มีศรัทธาไว้ว่า

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 35 (2 : 50)

² เรื่องเดียวกัน หน้า 35 (2 : 52)

³ สุนทร ฌ รังษี, ปรัชญาอินเดียน หน้า 40

ผู้ใดมีจิตเป็น เอกัคคตา ในอาตมา
 มีโยคะเป็นนิตย กบหาอาตมา
 ประกอบด้วยศรัทธายิ่ง
 อาตมาเห็นว่าผู้นั้นเป็น โยคีที่สุด¹
 ส่วนผู้ใดตั้งมั่นในศรัทธา
 นับถืออาตมาเป็นอย่างยิ่ง
 มีภักดี บำเพ็ญมฤตธรรมตามที่กล่าวมาแล้วนี้
 ผู้นั้นเป็นยอดที่รักของอาตมา²

ศรัทธาหมายถึง ความเชื่อต่อคัมภีร์พระเวท เชื่อต่อมหาตมา และเชื่อต่อคำของครูบา-
 อาจารย์ และโองการของพระเจ้า เหมือนสิ่งประจักษ์แจ่มแจ้งอยู่ต่อหน้า สำหรับผู้ที่บรรลุแล้ว
 คือ การเห็น ส่วนผู้ที่ยังไม่บรรลุ คือ ความเชื่อ

2. มีความตั้งใจมั่นคงในพรหมันและสัน โยคะเป็นนิตย ในภควัทคีตากล่าวสอน
 แนวทางปฏิบัตินี้ไว้ว่า

สัน โยคะเนื่องนิตย เป็นผู้ประกอบในสมาธิ
 บังคับใจอยู่ มีความตั้งใจมั่นคง
 มีใจและปัญญาแนบแน่นในอาตมา ภักดีต่ออาตมา
 เขาผู้นั้นยอมเป็นที่รักของอาตมา³

ตามข้อความนี้หมายถึง การตั้งมั่นในพรหมันและมีความสัน โยคะ คุณสมบัติของการมีใจ
 ตั้งมั่นอยู่ในพรหมันเช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นคุณสมบัติของผู้ภักดีที่แท้จริง เขาจะมีสมาธิและยึดมั่นพรหมัน
 เป็นสรณะ โดยไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใด ๆ และพึงพอใจในสิ่งที่ตนมีและที่ตนได้รับหรือหาได้

¹แสง มนวิฑูร และ จานงค์ ทองประเสริฐ, ศรัทธาภควัทคีตา หน้า 187 (12:2)

²เรื่องเดียวกัน หน้า 193 (12 : 20)

³เรื่องเดียวกัน หน้า 191 (12 : 14)

3. มีความสม่ำเสมอในทุกสิ่ง ผู้ภักดีจะไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่เศร้าโศก ไม่มุ่งหวังอะไร ๆ สละความดีและความไม่ดี มีภักดี¹ เขาจะเป็นผู้ที่วางตนสม่ำเสมอในคัมภีร์และมิตร ในการได้รับความนับถือและดูถูกหมิ่น มีความสม่ำเสมอใน ทนาว ร้อน สุข ทุกข์² เป็นผู้ที่วางตนให้เท่ากันในนินทาและสรรเสริญ

4. ไม่มีความปรารถนาและหวังผลในสิ่งใด การกระทำของผู้ภักดีจะทำโดยมิได้มุ่งหวังในอะไร ๆ ทั้งสิ้น ปรากฏในภควัทคีตาว่า

ผู้ใดไม่มุ่งต่ออะไร

บริสุทธิ์ ชมกั้ขเม้น วาญเฉย

พนความกลัว สละการปรารภของทุกสิ่ง

ภักดีต่ออาตมา

ผู้นั้นเป็นที่รักของอาตมา³

เมื่อปฏิบัติตามหลักภักดีดังกล่าว ย่อมจะมีผลต่อผู้ภักดีที่จะได้รับรางวัลจากพรหมนั้น กล่าวคือ

แม้หากว่า ผู้ประพฤติกั้ทำรามาคบาตมา

โดยไมภักดีต่อสิ่งอื่นไซ้

ควรถือว่าเขาเป็นคนที่โดยแท้

เพราะว่าเขามีความตั้งใจชอบ⁴

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 192 (12 : 17)

² เรื่องเดียวกัน หน้า 193 (12 : 18)

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 192 (12 : 16)

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 141 (9 : 30)

เขาพจน์ที่จะกลายเป็น ผู้มีจิตตั้งอยู่ในธรรม
 เทียงที่จะได้รับศานติเป็นนิตย์
 เกานุเคย ! รู้จริงเสียชื่อว่า
 ผู้ภักดีต่ออาตมายอมไม่เสื่อมเสีย¹

จริงอยู่ปารณะ !
 แม่ผู้ซึ่งมีบาปเป็นบ่อเกิด (ผู้ล่อแหลมต่อบาป)
 สตรี แพศย์ และศูทร
 แม่เหล่านั้นอาศัยอาตมามั่นคงแล้ว
 ยอมบรรลุปรมคติไต่²

จะเห็นได้ว่า ความภักดีช่วยกำจัดบาปได้และยังช่วยให้ผู้ภักดีมีเอกภาพกับพรหมนั้นด้วย
 "...ผู้ใดคบอาตมาด้วยความภักดี ผู้นั้นยอมมีอยู่ในอาตมา และแม่อาตมาก็ยอมอยู่ในผู้นั้น"³

กล่าวโดยสรุป จริยธรรมของผู้ภักดีที่ภักดีที่ศาสดานั้น มุ่งให้มนุษย์ถือความภักดีใน
 พรหมนั้นเป็นสรณะ มีศรัทธาและภักดีในพรหมนั้นอย่างแน่วแน่ การกระทำทุกอย่างของผู้ภักดีเป็น
 ไปโดยไม่หวังผล อุดมการณ์กระทำทั้งหมดต่อพรหมนั้น พรหมนั้นจะช่วยชี้แนะให้มนุษย์ผู้ภักดีหลุดพ้น
 จากความทุกข์ทั้งปวง พรหมนั้น (พระเจ้า) จะเป็นผู้ช่วยผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์ให้พ้นจาก
 สงสารสาคร อันใดแก่ การเวียนว่ายตายเกิดแห่งวัฏสงสาร

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 141 (9 : 31)

² เรื่องเดียวกัน หน้า 141 (9 : 32)

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 140 (9 : 29)

3.3.2 จริยธรรมเกี่ยวกับการทำงาน

- การทำงานหรือการกระทำหรือกรรม เป็นคำสอนที่ภควัทธิศาให้ความสำคัญและเน้นมากว่า เป็นทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การบรรลุพรหมณ์ เอ็ม หิริยานะ ไคกลาวว่า ภควัทธิศานุกรมนิยม (activism) เป็นแกนแห่งจริยธรรมที่สำคัญของคำสอน¹ ซึ่งราชกฤษณะก็กล่าวไว้เช่นเดียวกันว่า หลักคำสอนที่สำคัญของภควัทธิศาคือ กรรมโยคะ²

กรรมโยคะ หมายถึงอะไรนั้นจะต้องพิจารณาตามศัพท์ที่มาประกอบ คือ กรรมและโยคะ คำว่า "กรรม" ตามตัวอักษรหมายถึง "สิ่งที่บุคคลกระทำ" หรือ "การกระทำ" สิ่งทีุ่คำนี้หมายถึงในภควัทธิศาคือ หน้าที่ ซึ่งเราพบว่ามีความสัมพันธ์อยู่บ่อย ๆ กับกลุ่มหรือวรรณะต่าง ๆ ของประชาชน โดยเฉพาะตามประเพณีและความเชื่อถือที่สืบ ๆ มา หน้าที่เหล่านี้เรียกว่า วรรณะธรรม เป็นพันธะทางสังคม คำว่า "โยคะ" หมายถึง "การเชื่อมแยก" หรือ "การประยุกต์ตัวเองกับ" ดังนั้น คำว่า "กรรมโยคะ" อาจแปลได้ว่า "การภักดีต่อหน้าที่อันเป็นพันธะทางสังคม" ซึ่งหมายถึง การกระทำกรรมโดยไม่คิดถึงการเก็บเกี่ยวผลใด ๆ เลยแม้แต่น้อย การกระทำเป็นจุดมุ่งหมายในตัวเอง³

ภควัทธิศามีทรรศนะว่า เอกภพ (universe) เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ได้ก็ด้วยการกระทำ เพราะการหยุดนิ่งไม่ใช่ข้อสรภาพ แต่หมายถึง การแตกดับ กิจกรรมทั้งหลายที่มนุษย์กระทำนั้น เป็นสิ่งช่วยให้เอกภพดำรงอยู่ได้ จึงเป็นหน้าที่ของทุก ๆ คนที่จะช่วยให้เอกภพของเราสามารถดำรงอยู่ต่อไปด้วยการกระทำของแต่ละคน ดังที่พระกฤษณะได้แนะนำอรชุนตอนหนึ่งว่า

¹M. Hiriyanna, Outline of Indian Philosophy, p. 11

²Radhakrishnan, Indian Philosophy, Vol 1 p. 568

³วิจิตร เกตุวิสิษฐ, ปรัชญาอินเดียน หน้า 73

สิ่งที่สำคัญสำหรับมนุษย์ก็คือ เราจะต้องมีการกระทำ เราไม่สามารถจะอยู่นิ่งได้แม้แต่เพียงครู่เดียว... มนุษย์โดยสภาวะธรรมชาติถูกسابให้กระทำสิ่งต่าง ๆ โดยไม่สิ้นสุด แม้แต่การหายใจของมนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการที่จะรักษาชีวิตของมนุษย์ไว้ นั่นก็คือว่าเป็นการกระทำอย่างหนึ่งของมนุษย์¹

ชีวิตของมนุษย์ย่อมผูกพันกับกรรมหรือการกระทำอยู่เสมอ ดังที่ภควทตีตากล่าวว่า
แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ไม่มีใครเลยที่จะอยู่ได้
แม้ชั่วขณะโดยไม่กระทำอะไร
เพราะทุก ๆ คนย่อมถูกคุณอันเกิดจากประภคติ
บังคับให้กระทำกรรม²

เมื่อเป็นเช่นนั้น ชีวิตมนุษย์จึงไม่อาจแยกออกจากกรรมได้ และภควทตีตายังแสดงไว้ว่า กรรมโยคะจัดเป็นปฏิทาหนึ่งในสองอย่างที่เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้น ได้แก่ ปฏิทาตามหลักฐ (สาธขยะ) และ ปฏิทาตามหลักปฏิบัติ (โยคะ)³ แต่ปฏิทาตามหลักปฏิบัติหรือกรรมโยคะ ประเสริฐกว่า

เพราะเหตุไม่ปรารถ ปฏิทาตามหลักปฏิบัติ
บุรุษจึงไม่ได้เนกขัมมะอันเป็นแดนสิ้นกรรม
และเพียงเหตุละการกระทำอย่างเดียวกันเท่านั้น
ก็ยังไม่ทำให้บรรลุผลสำเร็จได้⁴

¹ Radhakrishnan and Moore, A Source Book of Indian Philosophy, p. 112

² แสง มนวิฑูร และ จานงค์ ทองประเสริฐ, ศรัมัทภควทตีตา หน้า 46 (3:5)

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 46 (3 : 3)

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 46 (3 : 4)

... ส่วนการสละกรรม โดยไม่มีหลักปฏิบัตินั้น

ควรจะได้รับแต่ความทุกข์

มุนีผู้ประกอบโยคะ คือ ปฏิบัติ

ยอมเพียงที่จะถึงพรหมโดยไม่ช้า¹

เป็นคำสอนที่เน้นให้มนุษย์ดำเนินวิถีชีวิตตามหลักปฏิบัติหรือกรรมโยคะ เพื่อจะได้เข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต ปัญหาจึงอยู่ที่ว่ามนุษย์ควรจะทำปฏิบัติเช่นไร จึงจะเป็นการกระทำตามหลักกรรมโยคะ ภควทศิตาได้ให้คำตอบในเรื่องนี้ไว้ว่า พึงปฏิบัติในกรรมที่ควรกระทำโดยไม่หวังผลและละกรรมที่ไม่ควรกระทำ การกระทำกรรมโดยไม่หวังผลนั้นเรียกว่า นิษกามกรรม คำนี้มีผู้อธิบายไว้ดังนี้

นิษกามกรรมหรือการกระทำโดยไม่หวังผลนั้น มิใช่เป็นการกระทำที่อาศัยการสำนึกตามธรรมชา แต่เป็นการกระทำที่ประกอบด้วย ความรู้แจ้ง (ชฺญาน) ความภักดี (ภกฺติ) และการกระทำตามหน้าที่ (กรฺม) ความรู้แจ้ง หมายถึง การรู้แจ้งเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ทำลายได้และสิ่งที่ทำลายไม่ได้ เมื่อบุคคลมีความรู้แจ้งเกิดขึ้นเช่นนี้แล้ว ย่อมอยู่เหนือจากความทุกข์ของชีวิต ส่วนความภักดี หมายถึง การอุทิศตนต่อพระเจ้า มิใช่ด้วยการหลีกเลี่ยงชีวิตทางโลกและทางสังคม แต่ด้วยการอุทิศงานทุกอย่างทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ซึ่งเป็นหน้าที่สำหรับชีวิตทางโลกแก่พระเจ้า เป็นการทำงานโดยสลัดความปรารถนาที่เห็นแก่ตัว และสำหรับการกระทำตามหน้าที่ หมายถึง การทำงานด้วยความฉลาด คือ เปลี่ยนการกระทำให้เป็นการไม่กระทำโดยผู้กระทำ กระทำไปโดยไม่หวังผล²

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 81 (5 : 6)

² วิจิตร เกตุวิสิฐ, ศาสนากับศีลธรรมของโลก หน้า 50-51

กรรมซึ่งกระทำโดยไม่หวังผล เป็นหลักการที่สำคัญที่สุดของกรรมโยคะในภควัทคีตา ผู้ที่ทำความดีจะไม่มีความผูกพันที่ต้องมารับผลของกรรมอีกต่อไป

กรรมที่ควรกระทำโดยไม่หวังผล อาจจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ กรรมที่ชำระชิวาตมันไหบริสุทธ์ ไคแก ยัญ ทาน และตบะ

กรรม คือ ยัญ ทาน ตบะ

ซึ่งเป็นสิ่งไม่ควรสละ

มันเป็นสิ่งที่ควรทำโดยแท้

ยัญ ทาน และตบะ

เป็นเครื่องชำระไหบริสุทธ์ของผู้รหหลาย¹

และกรรมที่ทำตามหน้าที่ ภควัทคีตาสอนให้มนุษย์ทำตามหน้าที่ของวรรณะ ซึ่งได้กำหนดไว้แล้วว่า

หน้าที่ของพราหมณ์ที่เกิดจากนิสัยเดิม

คือ การบังคับอินทรีย์ภายในใจ การบังคับอินทรีย์ภายนอก

การบำเพ็ญพรต ความบริสุทธิ์ ความอดทน ความซื่อตรง

ปัญญาและญาณ และความเลื่อมใสในพระเวท²

หน้าที่ของกษัตริย์ที่เกิดจากนิสัยเดิม

คือ ความกล้าหาญ ทรงเดช ความมั่นคง

ความเข้มแข็ง ความไม่ครั้นคร้ามในสงคราม

บริจาตทาน และความสามารถในการปกครอง³

¹แสง มนวิหฺร และ จานงค์ ทองประเสริฐ, ศรีมัทภควัทคีตา หน้า 254 (18:5)

²เรื่องเดียวกัน หน้า 267 (18 : 42)

³เรื่องเดียวกัน หน้า 267 (18 : 43)

หน้าที่ของโศกขะที่เกิดจากนิสัยเดิม

คือ กสิกรรม โครภักขกรรม วาณิชยกรรม

ส่วนหน้าที่ของศูทรอันเกิดจากนิสัยเดิม

คือ การรับใช้¹

ผู้เกิดในวรรณะพราหมณ์มีหน้าที่ บำเพ็ญพรต เพื่อความบริสุทธิ์ โดยอาศัยการบังคับ
อินทรีย์ทั้งภายในและภายนอก มีความอดทน ชี้อตรง และมีศรัทธาในพระเวท

ผู้เกิดในวรรณะกษัตริย์มีหน้าที่ ปกครอง เข้มแข็ง กล้าหาญในการทำสงครามปราบ
อธรรม มีความมั่นคง มีใจเมตตา

ผู้เกิดในวรรณะโศกขะมีหน้าที่ ในการกสิกรรม ค้าขาย และการปลูสัตว์

ผู้เกิดในวรรณะศูทรมีหน้าที่ ในการรับใช้ให้บริการ

กรรมที่ทำตามหน้าที่นั้น แม้แต่อกุศลกรรมนั้นก็กระทำเช่นเดียวกัน หน้าที่ของพรหมณ์คือ
การอวตารมายังโลกมนุษย์ เพื่อผลคุณธรรมและรักษาผู้ประพฤติธรรม เมื่อถึงกาลที่อธรรมเจริญ
ขึ้น²

สำหรับกรรมที่ควรละหรือไม่ควรกระทำ คือ กรรมที่เกิดจากกามและกรรมที่เกิดจาก
ผัสสะ เพราะวกรรมดังกล่าวในขณะที่ทำดูเหมือนว่าจะนำความสุขมาให้แก่ผู้ทำ แต่อันที่จริง
แล้วเป็นเหตุแห่งความทุกข์

...ความสุขอันเกิดจากสัมผัสนั้นแหละ

เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์โดยแท้

เป็นความสุขที่มีเบื้องต้น (เกิด) และที่ที่สุด (ดับ)

ผู้รย่อมไม่เจริญรมย์ในความสุขเหล่านั้นเลย³

---

¹เรื่องเดียวกัน หน้า 267 (18 : 44)

²เรื่องเดียวกัน หน้า 67 (4 : 13-14)

³เรื่องเดียวกัน หน้า 86 (15 : 22)

นักปราชญ์รู้อันยาว่า

เป็นการละกรรมที่เกิดจากกาม

ดูเห็นแจ้งเรื่องการเสียสละว่า

เป็นการเสียสละแห่งสรรพกรรม¹

ดังนั้น ผู้จึงไม่กระทำความอันเกิดจากกาม จะละกรรมอันเกิดจากกามทั้งปวง

กล่าวโดยสรุป ภควัตติดาได้อสอนใหม่มนุษย์ทุกคนทำความที่ถูกต้อง คือ การกระทำที่มี
ได้คำนึงถึงผล มุ่งทำตามหน้าที่โดยมีความภักดีในพรหมณ์ ซึ่งการปฏิบัติกรรมตามหน้าที่โดย
ไม่คำนึงถึงผลแห่งกรรม (นิชกามกรรม) จะนำความสู่ขนิรันตร ไตแก่ การเข้าถึงและรวม
เป็นเอกภาพกับพรหมณ์ อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า กรรมหรือจริยธรรม เกี่ยวกับการทำงาน
ตามหลักคำสอนของภควัตติदानั้น เป็นกรรมหรือการกระทำซึ่งไม่มุ่งต่อสิ่งอื่นใดเลย นอกจาก
พรหมณ์ที่จะทำไปโดยไม่หวังผล ส่วนกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นซึ่งไม่ใช่สิ่งจริงแท้ คือ พรหมณ์
เป็นกรรมหรือการกระทำที่หลงผิด ไม่ถูกต้อง ควรละเว้น

3.3.3 จริยธรรมของบุคคลในอุคมคติ

บุคคลในอุคมคติของภควัตติดา หมายถึง ผู้มีจิตตั้งมั่น คงที่ ไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ต่าง ๆ
ทั้งฝ่าย อภิสุธารมณ์และอนิสุธารมณ์ ไต่บรรลุถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมณ์ ซึ่งจะไมหวนกลับ
คืนสู่การเวียนวายเป็นตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป² ภควัตติดาเรียกบุคคลในอุคมคติเช่นนี้ว่า
สติปรัชญา (The Perfect Sage) แปลว่า ผู้ตั้งมั่นในปัญญาหรือผู้มีพุทธิตั้งมั่น (stable
in intelligence) การที่บุคคลจะมีพุทธิตั้งมั่นได้นั้น ภควัตติดากล่าวว่า จะต้อง
ประกอบด้วยคุณลักษณะที่พึงปฏิบัติในหลายประการ จะนำมากล่าวถึงที่สำคัญ ๆ 5 ประการ ดังนี้

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 253 (18 : 2)

² สุนทร ฌ รังษี, ปรัชญาอันเคีย หน้า 36

1. เป็นผู้มีความสันโดษ กล่าวคือ มีความพึงพอใจในตนเอง ภูมิใจในอาตมมัน ควบคุมตนเอง¹ เห็นอาตมมันในอาตมมัน เป็นผู้มีความสงบ มีจิตบริสุทธิ์ เมื่อมีจิตบริสุทธิ์แล้วทุกข์ทั้งปวงย่อมสิ้นไป พุทธิของบุคคลเช่นนี้ย่อมตั้งมั่น²

2. เป็นผู้ละเว้นจากกามตัณหาทั้งปวง โดยเห็นว่า ความสุขที่เกิดจากผัสสะ เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์โดยแท้ เป็นความสุขที่มีเบื้องต้น (เกิด) และมีที่สุด (ดับ)³ การละกามทั้งปวงเสียได้ ไม่มีความปรารถนาต่อสิ่งใด ไม่มีมมังการ อหังการ ผู้นั้นย่อมเที่ยงที่จะถึงศานติ⁴

3. เป็นผู้มีใจตั้งอยู่ในสมภาพ หมายถึง มีความเสมอภาพแห่งอารมณ์ เช่น เห็นรูป คือ ขี้ ขี้วามีสภาพเท่ากัน มีความสม่ำเสมอทุกสิ่ง คุณลักษณะนี้เป็นคำสอนที่ภควทศิตตาเห็นว่า มีความสำคัญ โดยกล่าวว่า

ผู้ใดมีใจตั้งอยู่ในสมภาพ
ผู้นั้นชนะสังสารวัฏในโลกนี้โดยแท้
พรหมนั่นเอง เป็นสมภาพอันไรโทษ
เพราะฉะนั้นผู้ตั้งอยู่ในสมภาพนั้น
จึงเชื่อว่าตั้งอยู่ในพรหม⁵

ภควทศิตตาได้สอนให้มนุษย์ทำความสม่ำเสมอกับสิ่งต่าง ๆ พอที่จะสรุปได้ คือ

-มีความสม่ำเสมอในสุขและทุกข์⁶

¹ แสง มนวิthur และ จานงค์ ทองประเสริฐ, ศรัมัทภควทศิตตา หน้า 36 (2:55)

² เรื่องเดียวกัน หน้า 40 (2 : 65)

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 86 (5 : 22)

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 42 (2 : 71)

⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 85 (5 : 19)

⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 31 (2:38), หน้า 13 (6:7), หน้า 191 (12:13), หน้า 221 (14:24)

-มีความสม่ำเสมอในร้อนและเย็น¹

-มีความสม่ำเสมอในความสำเร็จและความล้มเหลว²

-มีความสม่ำเสมอในมิตรและศัตรู³

-มีความสม่ำเสมอในทุกสิ่งที่เห็น⁴

-มีความสม่ำเสมอในหลักที่ไม่เปลี่ยนแปลงภายในตัวเอง ซึ่งเห็นจากโลกภายนอก⁵

4. เป็นผู้สามารถควบคุมอินทรีย์ ทำคนโหดจากธรรมชาติของผัสสะ สามารถควบคุมทั้งทางกายและใจ "ผู้ที่ขมอินทรีย์เหล่านั้นได้ทั้งหมดอยู่ในสมาธิ ชื่อว่าเห็นอาตมา เป็นอย่างยอดเยี่ยม เพราะว่ามีอินทรีย์ให้อยู่ใต้อำนาจบัญชาของเขาย่อมมั่นคง"⁶ และผู้ที่มีจิตบริสุทธิ์ชนะตนและอินทรีย์ได้แล้ว อาตมอันของเขากลายเป็นอาตมอันของสิ่งทั้งปวง⁷

5. เป็นผู้แจ่มแจ้ง(ปศุญโต) หมายถึง การมีความรู้แจ้ง มีความสามารถเห็น-
ในสิ่งที่ปุถุชนทั่วไปมิอาจเห็นได้ กล่าวคือ

-เห็นอาตมอัน⁸

-เห็นสิ่งสูงสุด⁹

-เห็นอภิริยาในภิริยา¹⁰

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 24 (2:14), หน้า 93 (6:7), หน้า 193 (12:18)

² เรื่องเดียวกัน หน้า 94(2:48), หน้า 70 (4:22), หน้า 93 (6:7)

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 92 (6:4), หน้า 193 (12:18), หน้า 221 (14:24-25)

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 98 (6 : 24)

⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 259 (18 : 19)

⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 38 (2 : 61)

⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 81 (5 : 7)

⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 28 (2 : 29)

⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 38 (2 : 59)

¹⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 68 (4 : 18)

- เห็นสัตว์ทั้งหลายในอาคัมน์¹
- เห็นทุกสิ่งในพระเจ้า²
- เห็นสาางขยะและ โยคะ เป็นอันเดียวกันจากการปฏิบัติ³
- เห็นอาคัมน์ในอาคัมน์⁴
- เห็นอาคัมน์ในสัตว์ทั้งหลาย⁵
- เห็นพระเจ้าทุกหนแห่ง⁶
- เห็นความสม่ำเสมอในทุกสิ่ง⁷
- เห็นอิศวรอยู่ในทุกทุกอาคัมน์⁸
- เห็นอาคัมน์กำลังเกิดตาย⁹

กล่าวโดยสรุป ผู้ที่จะเป็นสติกปรชญาได้นั้น การกระทำสิ่งที่พึงปฏิบัติทุกอย่างของเขา จะต้องมึพื้นฐานการกระทำที่ทำตามหลักการของนิกามกรรมแล้ว หรือใ้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติอื่นๆ จนใ้บรรลุแจ้งเห็นพรหมนั้นแล้ว

-
- ¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 74 (4:35), หน้า 99 (6:29)
  - ² เรื่องเดียวกัน หน้า 74 (4:35), หน้า 96 (6:20)
  - ³ เรื่องเดียวกัน หน้า 81 (5 : 5)
  - ⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 94 (6:10), หน้า 204 (13:24)
  - ⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 99 (6 : 29)
  - ⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 99 (6:30), หน้า 262 (18:27)
  - ⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 100 (6:32), หน้า 205 (13:27-28)
  - ⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 205 (13 : 29), หน้า 258 (18 :16)
  - ⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 167 (11 : 15)